

**A TANULÁSBAN AKADÁLYOZOTT TANULÓK
NÉMET NYELVOKTATÁSÁNAK HELYZETE
– HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KITEKINTÉS**

Szerzők:

Nemes Magdolna (PhD.)
Debreceni Egyetem
(Magyarország)

Rózsa Helga
Nyíregyházi Göllesz Viktor Speciális Szakiskola,
Általános Iskola és EGYMI
(Magyarország)

Szerző e-mail címe:
nemesm@ped.unideb.hu

Lektorok:

Molnár Balázs (PhD.)
Debreceni Egyetem
(Magyarország)

Bocsi Veronika (PhD.)
Debreceni Egyetem
(Magyarország)

...és további két anonim lektor

Nemes Magdolna, Rózsa Helga (2021): A tanulásban akadályozott tanulók német nyelvoktatásának helyzete – hazai és nemzetközi kitekintés. *Különleges Bánásmód*, 7. (4). 55-67. DOI [10.18458/KB.2021.4.55](https://doi.org/10.18458/KB.2021.4.55)

Absztrakt

Napjainkban kiemelt figyelmet kap a tanulásban akadályozottak idegennyelv-oktatása. A területre ugyanakkor nagyfokú útkeresés jellemző, a tanulók egyéni sajátosságai miatt még nem alakult egységes módszertan, ezért nagy szerepe van az oktatásban a pedagógusok kreativitásának, akik saját tapasztalataikból építkeznek. Ebből kiindulva két egymásra épülő tanulmányban foglalkozunk a tanulásban akadályozott általános iskolai tanulók idegennyelv-oktatásának kérdéseivel. Jelen részben a tanulásban akadályozott tanulók német nyelvoktatásának hazai és nemzetközi helyzetével foglalkozunk, melynek fontos részét képezi azon nemzetközi kitekintés, amely néhány európai ország gyakorlatát (Németország, Ausztria, Svájc, Románia, Lengyelország, Oroszország, Észtország, Olaszország) mutatja be röviden. Emellett betekintést nyújtunk a tanulásban akadályozottak nyelvtanulását befolyásoló jellemzőibe és a nyelvoktatásra vonatkozó hazai szabályozásokba is.

Kulcsszavak: egyéni képességek; játékos nyelvoktatás; idegen nyelv, fejlesztés

Diszciplína: pedagógia

Abstract

TEACHING GERMAN TO STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS
HUNGARIAN AND INTERNATIONAL OVERVIEW

Nowadays teaching children with Special Educational Needs (SEN) is at the centre of attention. However, the field is really new in language pedagogy and, due to the students' different abilities, a common methodology has yet to be developed. As a result, teachers' creativity plays an even more

important role, since they rely heavily on their own teaching experience. We will dive deeper into this topic in our two papers built upon each other, both dealing with the issues of teaching a second language to school-aged children with SEN. This present paper is about teaching German students with SEN at a Hungarian and an international level. Our research involves an international overview of several European countries (Germany, Austria, Switzerland, Romania, Poland, Russia, Estonia and Italy). We contacted specific institutions in those countries and asked for their experience in teaching a second language to children with SEN. It also includes the language learning characteristics of children with SEN as well as the Hungarian rules governing their language teaching.

Keywords: Hungarian and international overview; teaching a second language to children with SEN, Europe, individual abilities

Discipline: pedagogy

Bevezetés

Már az 1998-ban bevezetett Nemzeti Alaptantervnek köszönhetően fennállt a lehetőség, hogy az általános iskolákban a tanulásban akadályozott gyerekek is tanulhassanak idegen nyelveket, ám ez a gyakorlat ekkor még nem honosodott meg. Azonban már ebben a törekvésben is látszik, hogy az idegen nyelv tanulását illetően is az esélyegyenlőség biztosítására törekedtek a törvényalkotók (Meggyesné 2017).

A lehetőség megteremtése és a kötelező idegen nyelv-oktatásának bevezetése között hosszú idő telt el, mivel csak a 2011-es Köznevelési törvény hatályba lépésétől kezdve beszélhetünk a tanulásban akadályozott tanulók esetében kötelezően idegen nyelv-oktatásról. Jelenleg kötelezően a hetedik osztálytól van érvényben a tantárgy oktatása (Meggyesné 2015). A hatályban lévő szabályozáshoz kapcsolódó 32/2012. (X.8.) EMMI rendelet szabályozza a sajátos nevelési igényű (továbbiakban: SNI) tanulók idegen nyelv oktatását.

A tanulmány témáját tekintve fontos tény, hogy az említett rendelet nem szabályozza a választható nyelvet, vagyis nem nyelvspecifikus. A tanulandó nyelvet az intézmények személyi lehetőségei határozzák meg (Meggyesné 2015). Ezzel magyarázható, hogy az idegennyelv-oktatásának kötelezővé tétele után az intézmények az alapján határozták

meg a tanulók számára a választható idegen nyelvet, hogy az intézményben tanító szakembereknek melyik nyelv tanításához volt megfelelő kompetenciájuk, mert a 2011. évi CXCV. törvény értelmében angol vagy német felsőfokú nyelvvizsga és gyógypedagógusi végzettség vagy nyelvtanári képzés szükséges.

Meggyesné és Lesznyák (2014) helyzetfeltáró vizsgálatából az derült ki, hogy gyógypedagógusok középfokú nyelvvizsgával is tanítanak nyelvet, ami megfelel egy korábbi szabályozásnak, de a jelenleginek nem. A szerzők vizsgálata azt is feltárta, hogy egészen más végzettséggel rendelkező pedagógusok is tanítanak nyelvet (nem gyógypedagógus, és nem is nyelvtanár), valamint a nyelvtanárok sem kaptak gyógypedagógiai továbbképzést.

A nyelvoktatásba sokszor a fiatalabb generációt vonják be, mert ők rendelkeznek magasabb szintű nyelvtudással, valamint a kellemetlenebb feladatokat a pályakezdők kapják. A nyelvtanítás-módszertani ismeretek hiányában ezek a pedagógusok saját tapasztalataik alapján, ösztönösen és folyamatosan kísérletezve tanítanak nyelvet a speciális iskolákban. A jelenlegi helyzet várhatóan hamarosan javulni fog, mert a felsőoktatási alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiben (2017 szeptemberétől hatályos) a jogalkotó a tanulásban akadályozott szakirányon a gyógypedagógus tudásá-

ban már megjeleníti az idegennyelv-oktatással kapcsolatos tartalmat: „A tanulásban akadályozottak pedagógiája szakirányon a gyógypedagógus tudása: Tisztában van és elismeri a tanulásban akadályozott tanulók idegennyelv-tanulásának fontosságát, mint a társadalmi és gazdasági lehetőségekhez vezető azonos esélyű hozzáférésük biztosításának egy területét. Ismeri az adott tanulócsoport szükségleteihez igazodó idegen nyelvi kompetenciák fókuszait” (18/2016. EMMI rendelet).

A tanulásban akadályozottak nyelvoktatása Magyarországon

Hazánkban az 1998-as Nemzeti Alaptanterv lehetővé tette a nyelvtanulást a szakiskolások számára, de ezt csak kevés iskola tudta biztosítani. Az Európai Bizottság ajánlása alapján a 2015/2016-os tanévtől az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek számára hetedik osztálytól kötelező az idegennyelv-oktatása (Meggyesné 2015). Mivel a tanulásban akadályozott tanulókra jellemző az önbizalomhiány, ezért a tantárgy nem teljesítmény-orientált, a nyelvtanulás sikerességében fontos szerepet játszik a megfelelő tanulási környezet kialakítása. Ennek érdekében munkamódszerként alkalmazható a vizuális megerősítés, az ismétlés, a tananyag apró részekre bontása és fontos a folyamatos dicséret, jutalmazás is.

Tánczos (2006) szerint a különböző idegen nyelvek eltérő nehézségek elé állítják a tanulókat. Ezek alapján az angol és német nyelv között is számos különbséget tapasztalhatunk. Az angol nyelv jellemzője, hogy a kiejtés változását nem követte a helyesírás változása, ezért a nyelvtanulónak szavak kiejtését és helyesírását egyenként kell megtanulnia. Az angol nyelvnek kötött a szórendje, a magyartól eltérően 12 igeidőt használ és a 26 betű – 44 fonéma – 577 graféma-fonéma kapcsolat is nehézséget jelenthet. Ugyanakkor könnyebbség, hogy a szóvégi végződések szinte teljesen hiányoznak. A KSH adatai alapján a legtöbbször által tanult idegen nyelv minden iskolatípusban az angol,

a német nyelvet választó tanulók száma az utóbbi években mérséklődött (I1). Az angol népszerű a fiatalok körében, mert a popzenei slágerek közel 95%-a angol nyelvű, akárcsak a legtöbb film és sorozat. Az angol világnyelv, a nemzetközi kommunikáció nyelve és az internet „hivatalos nyelveként” mindenki kapcsolatba kerül vele. Az angol nyelv is szüntelenül fejlődik, és szavai folyamatosan beépülnek más nyelvek hétköznapi nyelvébe, például *selfie/szelfi; emoji/emodzsi*. A tanulók az online térben is találkoznak angol szavakkal (pl. *play, join, error, accept, volume, download, power, leave, (dis)connect, close*). A mindennapi életben a márkák (pl. *Nivea Men*) és az ételek (pl. *salted, pepper, Magnum Almond*) neve is tartalmaz angol szavakat, melyeket észrevétlenül tanulnak meg a gyerekek. A kozmetikumok tájékoztatóin is számos angol szóval, kifejezéssel találkozhatnak a használók (pl. *shampoo, body milk, shower gel, cream, invisible, strong, body, hair, face*).

A német nyelv jellemzője, hogy könnyebb a betű-hang megfeleltetés, a kiejtés-követő írás (*Mutter, Kind, Vase*), valamint a nyelv fonémarendszere nem tér el nagymértékben a magyar nyelvétől. Előnyt jelenthet más nyelvekkel szemben, hogy sok német eredetű szót találunk a magyar nyelvben (pl. *absolut, die Akademie, aktiv, der Bikini, rückver / rückwärts, bakfis / Backfisch, slussz / Schluss, sál / Schal, muszáj / muss sein*.) A kulturális hasonlóságok és a Magyarországon letelepedő német cégek további prioritást jelentenek a német nyelv javára. Gondot jelenthet viszont a nyelvtanulók számára az összetett szavak és mondatok használata, a bonyolult nyelvtan (pl. a háromféle névelő, a többféle ragozás, a többes szám képzésének bonyolultsága) és a magyartól eltérő szórend (Tánczos 2006, Mályusz és Mező, 2017).

Az idegen nyelv sajátosságai mellett a tanulócsoport jellemzőit is ismerni kell. A tanulásban akadályozott gyermekek körében gyakori probléma a hiányzó motiváció, ami a támogató légkör hiányát jelentheti. Ennek ellentéte, amikor a szülő túlzott elvárásokat támaszt a gyermekkel szemben, melyeknek a gyermek nem tud megfelelni, ami

frusztrációhoz és idegen nyelvi szorongáshoz vezethet. Probléma lehet az is, hogy „a fonológiai hurok korlátozott tárolókapacitása következtében a hallott idegen nyelvű információk egy része elvész, nem épül be a hosszú távú memóriába”, ami szűk szókinccset eredményez. Nehézséget jelent továbbá, hogy beszédhanghallásuk elmarad a többségi társaikétól (Tóth 2015).

Az európai kitekintésben többször előkerült a tanórákon használt tankönyv és a tananyag kérdése. Magyarországon Meggyesné (2015) vizsgálta a tanulásban akadályozott tanulónak tartott nyelvrákon használatos eszközöket, módszereket, gyakorlatokat. Az eredmények azt mutatták, hogy a legtöbb esetben a pedagógus saját készítésű eszközöket használ, mivel a tankönyvek nem alkalmazkodnak a tanulásban akadályozottak igényeihez. További nehézséget jelent az eszközök kiválasztásakor, hogy a tanulásban akadályozottak körében az írás és olvasás szerepe kevésbé domináns a nyelvtanulás során. Ezért olyan módszert kell választani, ami lehetővé teszi a szóbeli gyakorlást, ezt jól szolgálhatják a különböző nyelvtanító programok (Meggyesné 2015). Az egységesített tananyag előnye, hogy keretet ad a tanulónak és pedagógusnak egyaránt, általa láthatóvá válik a tanítási tartalmak elosztása. A *Let's do it* című angol nyelvű nyelvkönyvcsalád a 7-8. évfolyamos enyhén értelmi fogyatékos tanulók számára készült. Az angol nyelvű tananyag ötvözi a kompetencia alapú nyelvtanítás és a SNI tanulók speciális oktatásának módszertani elveit, figyelembe veszi a célcsoport kognitív sajátosságait. Az elsajátítandó anyag kevés, de jól használható a mindennapi élethelyzetekben. A tankönyvhöz a munkafüzet, a kép-és szókérték, valamint a mat-ricamelléklet mellett hanganyag és tanári kézikönyv is tartozik (Meggyesné 2019).

Azonban szükség volna olyan német nyelvkönyvekre is, melyek felkeltik a kamaszkorú, tanulásban akadályozott tanulók érdeklődését, gondolkodásra készítetnek, szemléletesek, jó minőségűek, hiteles információkat tartalmaznak és ezek mellett könnyen értelmezhetőek.

A törvényi szabályozás Magyarországon

A köznevelési törvényre hivatkozva a 32/2012. (X. 8.) EMMI rendeletben megjelennek a speciális tantervek, amelyeket figyelembe kell venni a SNI tanulók idegennyelv-oktatása kapcsán (2. sz. melléklet/1.4). A rendelet az integráció esetében kiemeli, hogy ez a fajta oktatási forma pozitívan támogatja a gyermek szocializációját. A törvény a sikeres integráció feltételeit is megfogalmazza.

A rendelet fogyatékos-típustól függően részletezi az oktatással, fejlesztéssel kapcsolatos elvárásokat, így a tanulásban akadályozottak tekintetében az idegennyelv-oktatással kapcsolatosan kimondja, hogy a legfontosabb feladat a kellő motiváció megteremtése és a késztetés felkeltése a nyelv tanulása iránt. Az oktatás során a tevékenységeknek végig igazodniuk kell a tanulók értelmi szintjéhez, fejlettségéhez. A kulcskompetenciák egyike az idegen nyelvi kommunikáció. A rendelet kiemeli, hogy a SNI tanulók esetében különösen fontos az egyéni differenciálás, a siker elérése érdekében elengedhetetlen a hosszabb időkeret és a folyamatos gyakorlás. A nyelvtanulási technikák közül kiemelkedő szerephez jutnak a játékos cselekvések, illetve az egyszerű, hétköznapi élethelyzetek idegen nyelven történő modellezése is. Támogatja, hogy a tanórák nagyobb részén a magyar nyelvet használják a diákok, kiegészítve az idegen nyelvű megszólalásokkal.

A kerettanterv hat alapvető tárgykör tanítását ajánlja az enyhe értelmi fogyatékos tanulók idegen nyelv-tanításában, melyek a következők: emberi kapcsolatok; én és a családom, társadalmi környezetünk (hazám, iskolám), a célnyelvi ország neve, fővárosa; természeti környezetünk: időjárás, évszakok, állatok és növények; vásárlás: ételek, főételek, üzletek; egészséges életmód: testrészek, orvosnál, napirend, öltözködés; országismeret: karácsony, húsvét, a célnyelvi országra jellemző ünnepek. A nyelvtanítás célja a legfontosabb alapszavak elsajátítása, a gyakori szó- és mondatfordulatok automatizálása. Mindezt mozgásos feladatok, manipulálás, szókérték, csoportosítás, rendezés, párosítás, rajzolás, színezés, rejtvények,

nyelvtörők, kiszámolók stb. segítik elő. Ezek a feladattípusok mind azt a célt szolgálják, hogy a diákok merjenek megszólalni. A pedagógus az értékelés során a tanulók akaratát és motivációját értékeli (Kerettanterv 11.1.2.02).

A törvény kiemeli a motiváció fenntartását, a négy nyelvi készség közül pedig a hallott szöveg megértését és a beszédfejlesztést. Az írott szöveg értése és a nyelvtan nem hangsúlyos az enyhe értelmi fogyatékosok nyelvoktatásában. A kiemelt fejlesztési feladatok közé tartozik a beszédszándék elsajátítása, a tanulásban akadályozott tanulók esetében ez egyszerű bemutatkozás, üdvözlés, tudakozódás, egyet (nem) értés, kérdés, bocsánatkérés formájában jelenik meg. Ide tartozik a köszönési formák elsajátítása, mint a *Hi! Hallo! Grüß dich!*, a napszakok szerinti köszönési formák helyes használatának rögzülése (*Guten Morgen! Guten Tag!*), elengedhetetlen feladat, az elköszönés formáinak ismerete (*Tschüß! Auf Wiedersehen!*) is fontos. Következő hangsúlyos tartalmi elem a bemutatkozás: *Wie heißt du? Ich heiße Thomas Kiss. Wie alt bist du? Ich bin ... Jahre alt.* Ezen egyszerű, rövid, hallás után is könnyen megtanulható mondatok segítik a tanulót az idegen nyelven való megszólalás gátlásának csökkentésében, leküzdésében.

A másik előtérbe helyezett fejlesztési tevékenység a tanórákon a beszédértés. Ennek értelmében fontos, hogy a tanuló legyen képes a hallottak utánmondására, ismétlésére majd társaival és tanárával mondja közösen a szavakat, kifejezéseket. A már begyakorolt szavakat értse meg, illetve tudjon egyszerű, nyitott párbeszédekben kérdés-felelet formájában kommunikálni, valamint értse meg az egyszerű kérdéseket és tudjon azokra adekvát módon válaszolni.

A beszédértéssel szorosan összefügg a harmadik fontos kommunikációs terület, a beszédképesség. A beszédképesség fejlesztése arra irányul, hogy a tanuló képessé váljon a kérdések megfogalmazására és a kérdések megválaszolására. A nyelvet oktató pedagógusok számára további támpontot ad az

Oktatás és Kutató Fejlesztő Intézet (OFI) által kiadott kerettanterv enyhe értelmi fogyatékosok számára. Ez nem jelöli ki a kötelezően tanítandó nyelvet, azaz nem nyelvspecifikus, viszont ahogy Meggyesné-Lesznyák (I4) kutatásából kiderült, a legtöbb iskola mégis angol nyelvet oktat. pilot vizsgálatukba 16 intézményt vontak be, és egyetlen speciális iskolában tanítottak németet. Ennek a hátterében az állhat, hogy a legtöbb gyógypedagógusnak angol nyelvből van meg a szükséges nyelvi kompetenciája (C típusú felsőfokú nyelvvizsgálója vagy angol nyelvtanári végzettsége van). Egy másik szempont az volt, hogy a nyelvtanulást a diákok a szakiskolai képzésben is tudják folytatni. A szülői vagy a tanulói igények, valamint a tanulók kognitív profilja nem jelennek meg szempontként.

Az angol mellett németet is taníthatnak heti két órában az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályában. Szülői kérésre, ha az intézmény fel tudja vállalni, a diákok szakkör formájában már akár korábbi évfolyamokon is megkezdhetik a nyelvtanulást, de mindig a gyermekek egyéni képességeinek, haladási ütemének figyelembe vételével. A kerettanterv nem ír elő meghatározott, elérendő nyelvi szintet, azaz nincs kimeneti követelmény. Nem beszélhetünk a nyelvi szintek meghatározásáról sem, mert képességfüggő az ismeret elsajátításának mértéke, így lehetővé válik a lassabb ütemű, a tanulók adottságaihoz igazodó tanórák megszervezése. Kiemelten fontos a differenciált oktatás, de tudatosítani kell a tanulóknak az idegennyelv-tanulás jelentőségét a későbbi életükre nézve (Balla, 2000).

A kerettanterv előírja a nyelvtanítás során elérendő legfőbb célokat: a korábban megszerzett alapképességek megerősödését, ám mindig a reális igényekre és az egyéni sajátosságokra építve, sok ismétléssel, gyakorlással. Az új ismeretek elsajátítása játékos formában, cselekvéshez kötötten, rövid párbeszéd, szerepjáték, mozgásos feladatok formájában történik. Az idegennyelv-oktatása az anyanyelvi kompetenciára épít, a Nemzeti Alaptanterv követelményei között az első helyen szereplő

beszédszándékok tanítását célozza meg (*Kommunikatives Deutsch*). Ennek megfelelően a hallás utáni értést és a beszédfejlesztést, vagyis a kommunikációs kompetenciát helyezi előtérbe egyszerű, hétköznapi témákat, mindennapi élethelyzeteket felhasználva, mint például számok, állatok, növények, étkezés, bemutatkozás, bevásárlás, segítségkérés. Az írás, olvasás kevésbé, a nyelvtan csak rejtetten, szövegkörnyezetben fordul elő. A pedagógus nem a szabályt tanítja, hanem a szerkezetet használhatja automatizálás, helyzetgyakorlatok formájában. Könnyebbséget jelent, hogy a tanítás-tanulás során a magyar nyelv használata végig megengedett.

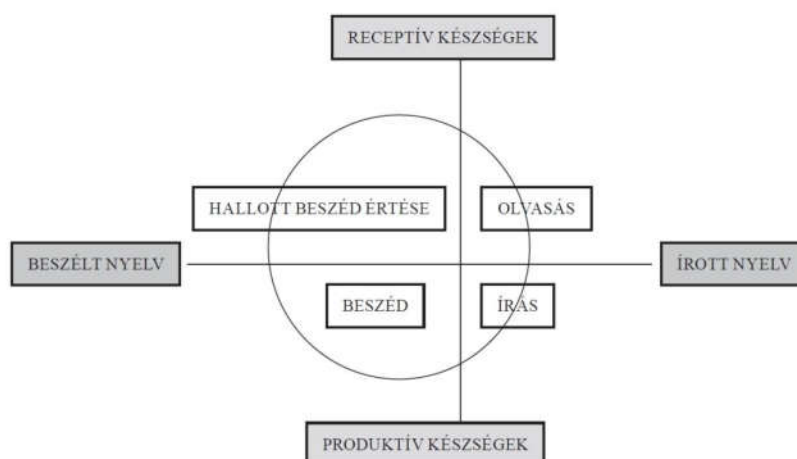
A tanórák elsődleges célja a tanulók motivációjának, érdeklődésének fenntartása, a célország kultúrájának megismertetése. Az interkulturális kompetencia fejlesztése, mely magába foglalja a kultúra iránti nyitottságot, érdeklődést, kíváncsiságot, elfogadást, a más kultúra iránti pozitív attitűd kialakítását, is hozzátartozik a nyelvórákhoz. Az ország megismerése felkelti az érdeklődést, így motiváló hatása lehet a nyelvtanulásra és az idegennyelv-tanítása hozzájárulhat a más tantárgyaknál megszerzett alapkészségek megerősödéséhez. Ezen túl a nyelvórán a tanulók új földrajzi, történelmi ismeretekre tehetnek szert, vagy számos

más területen színesedhet tudásuk. Az interaktív tábla, tablet vagy okostelefon használata nemcsak színesebbé teheti az órákat, hanem megfelelő eszköz lehet a tantárgyak közti integráció megvalósításához is.

Változatossá tehetik a tanórákat a csoportos és kooperatív tanulási formák, a (kis)csoportban végzett tevékenységek, melyek az ismeretek és az intellektuális képességek fejlesztésén túl kiemelt szerepet játszanak a szociális kompetencia fejlődésében is. A tanulók képességeit figyelembe véve egyénre szabott módszereket, differenciálást alkalmazhatnak a pedagógusok. Az értékelésnél az egyéni fejlődést, a motivációt veszik figyelembe, mindig a pozitív megerősítéssel kiegészítve (Kerettanterv 11.1.2.02).

A fentiek értelmében a tanulásban akadályozottak idegennyelv-oktatása 7-8. évfolyamon heti két órában javasolt, és az oktatás célja az alapkészségek megerősítése, az ismétlés, továbbá a gyakorlás egyéni képességeiktől és személyiségjegyeiktől függően. Mindez a tapasztalásra, cselekvésre alapozva és az anyanyelvi kompetenciákra építve kell, hogy történjen. Legfőbb feladata a hallásértés és a beszédfejlesztés, kis mértékben az íráskészség (1. ábra).

1. ábra: Készségek, képességek hangsúlya az idegennyelv-oktatásban. Forrás: Meggyesné–Lesznyák 2017:26p.

Az idegennyelv-oktatásának jellemzői a tanulásban akadályozottak körében

Nemzetközi kitekintés

Napjainkban a technikai fejlődés felgyorsulásnak köszönhetően és a több irányból szüntelenül áradó információhalmaz miatt elengedhetetlen legalább egy idegen nyelv alapszintű ismerete. Ezért vált kiemelten fontossá az iskolai idegennyelv-oktatás és az esélyegyenlőség jegyében ezt a lehetőséget mindenkinél meg kell teremteni. Az oktatás mellett az is fontos, hogy a tanulók hatékonyan sajátítsák el a tartalmakat, hogy azokat a későbbiekben alkalmazni tudják.

Az Európai Bizottság kiemelkedően fontosnak tartja az idegennyelv-oktatását, és kötelezettséget vállalt a fogyatékossgal élő gyermekek idegennyelv-oktatása iránt. Álláspontja szerint a nevelési-oktatási intézmény típusától függetlenül joga van minden gyermeknek ahhoz, hogy idegen nyelvet tanuljon (European Commission 2005). Angliában már több mint 20 éve van lehetősége a 11-14 év közötti SNI tanulóknak arra, hogy modern idegen nyelvet tanuljanak (Wilson 2009 idézi I2).

Meggyesné Hosszu Tímea (2019) az interneten elérhető elektronikus dokumentumok alapján mutatja be az enyhe értelmi fogyatékos tanulók nyelvoktatását több európai és eurázsiai országban (Németország, Ausztria, Egyesült Királyság, Finnország, Hollandia, Szlovákia, Törökország). A dokumentumelemzés alapján arra a következtetésre jut, hogy a megvizsgált országok az esélyegyenlőség biztosításaként értelmezik az idegennyelv-oktatást, ugyanakkor jelentős eltérés mutatkozik az egyes országok gyakorlata között. Vannak országok, ahol kötelező az enyhe értelmi fogyatékosok nyelvoktatása, másutt az intézményvezetőre bízák a döntést, hogy felajánlja-e a gyermeknek a nyelvtanulás lehetőségét. Azokban az országokban, ahol több éve folyik az enyhe értelmi fogyatékos tanulók nyelvoktatása, nagyobb számban jelentek meg

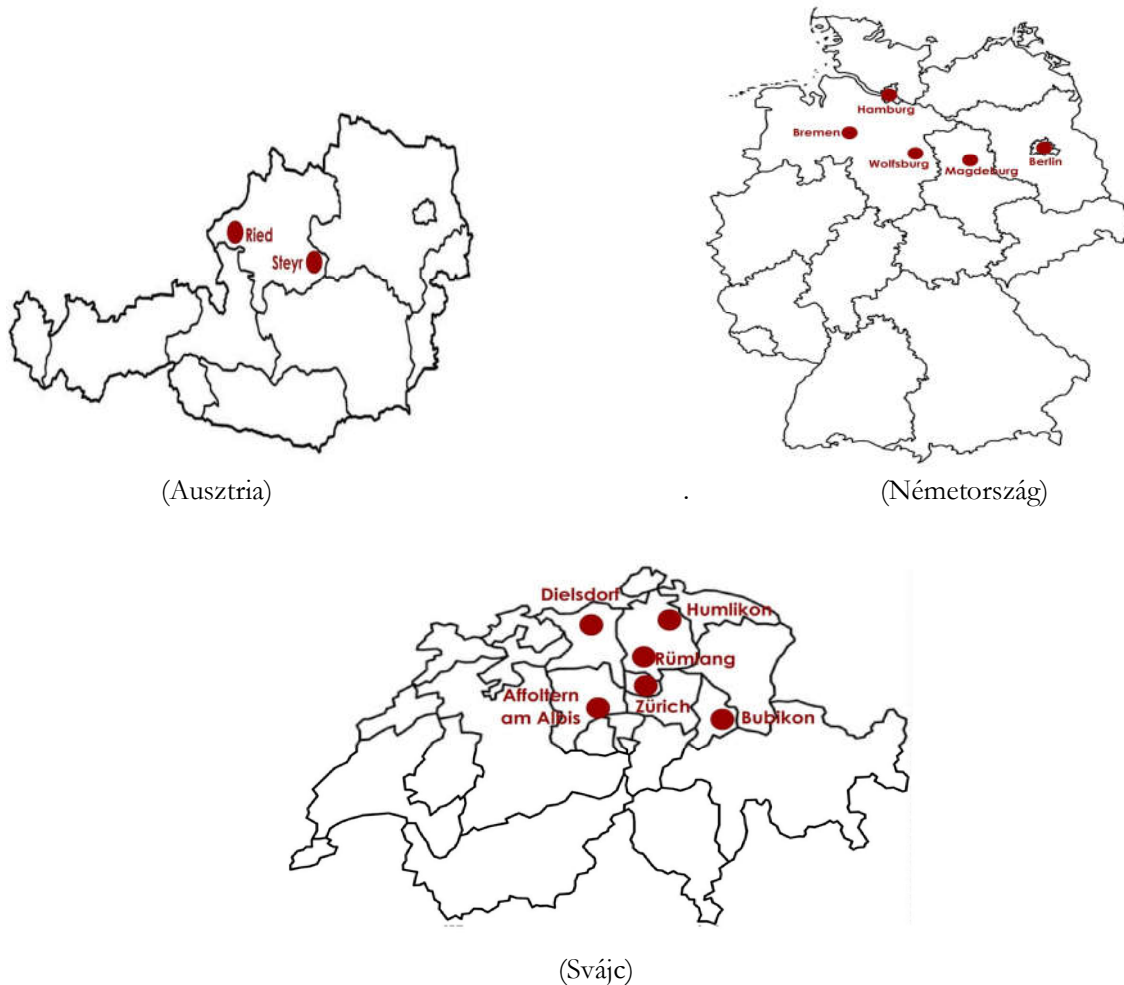
tanulmányok a témában. Az írások egyrészt úgy vélik, problémát jelent az enyhe értelmi fogyatékos tanulók nyelvoktatása, ugyanakkor a készségek alacsonyabb szintű fejlődése elérhető ezen csoport körében is (I2).

Mivel a tanulásban akadályozottak idegennyelv-oktatása hazánkban még nem tekint vissza nagy múltra, ezért külföldi iskoláktól is gyűjtöttünk tapasztalatokat, gyakorlatokat, mivel kíváncsiak voltunk, hogy az egyes országokban milyen keretek között zajlik a tanulásban akadályozottak nevelése. Elsőként német nyelvterületen található iskolákat kerestünk (Németország, Ausztria, Svájc) (1.kép), majd a kutatást bővítettük további európai országok bevonásával (Románia, Észtország, Olaszország, Lengyelország, Oroszország). Az iskolavezetőket, egyetemi oktatókat, PhD-hallgatókat e-mailben értük el. Az iskolavezetőket és a szakembereket elsősorban a tapasztalataikról, a tanulásban akadályozottak nyelvoktatásának gyakorlati megvalósulásáról kérdeztük.

2019 ősze és 2020 tavasza között Németországból öt, Svájcban tíz, Ausztriából (az idézett német nyelvű levélrészletek Rózsa Helga fordításai) és Romániából két-két válasz e-mail érkezett. 2021 tavaszán bővítettük a kört, ezért Oroszországban, Észtországban, Olaszországban és Lengyelországban (az idézett angol nyelvű levélrészletek Nemes Magdolna fordításai) egy-egy egyetemi oktatót vagy PhD-hallgatót kerestünk fel és kérdeztünk a tanulásban akadályozottak nyelvoktatásával kapcsolatos tapasztalatokról.

Németországban a 2003/04-es tanévben vezették be az angol nyelv tanítását 3. osztálytól annak hatására, hogy a 2003-as év Európában a fogyatékosok éve volt (Wember 2006 idézi Meggyesné 2019). Németországban öt speciális iskolával és egy inkluzív iskolával sikerült felvennünk a kapcsolatot (*Parzival-Schule*, Berlin; *Tobias-Schule*, Bremen [brémai magániskola], *Schule am Wasserfall*, Magdeburg; *Schule Elfenniese*, Hamburg; *Raphael Schule*, Hamburg).

1. kép. A német nyelvterületen található válaszadó iskolák térképes megjelenítése. Forrás: Szerzők.

A berlini kivételével a négy speciális iskola vezetője egybehangzóan azt nyilatkozta, hogy játékos keretek között, tankönyvek nélkül, a gyakorlati ismeretekre támaszkodva, és a nyelvtani oktatást mellőzve folyik a nyelvoktatás.

Minden speciális iskola az angolt jelölte meg oktatott idegen nyelvként. Általában első vagy második osztályban kezdenek el a nyelvtanárok idegen nyelvet oktatni, és teljesen rábízják a pedagógusokra a tananyag kidolgozását.

A *Parzival-Schule* egy berlini speciális iskola, melynek egyik nyelvtanára válaszolt az e-mailben feltett kérdéseinkre. Ebből az derül ki, hogy az integrált/inkluzív iskoláztatás nagy kihívás mind politi-

kailag, mind társadalmilag, különösen azért, mert 2011-től hatályban vannak az egyes tartományok akciótervei ennek megvalósítására. Ugyanakkor a cél minden tartomány esetében azonos: a sajátos igényű tanulók inkluzív oktatásban részesüljenek és megkapják a képességeiknek megfelelő fejlesztést. Ennek értelmében Berlinben 2004 óta többségi iskolákba járnak a sajátos nevelési igényű gyermekeket, ugyanakkor a többségi iskola megtagadhatja a felvételt, ha nem állnak rendelkezésére a megfelelő tárgyi és személyi feltételek. A Parzival-Schule valójában Waldorf iskola a speciális szükségletű gyermekek számára. Az intézményben 1-12. évfolyamon folyik a tanulók egyénre szabott oktatása,

amely úgy valósul meg, hogy minden tanuló személyre szabott anyagot kap egy témához kapcsolódóan, és nem szigorúan tankönyvek alapján dolgoznak. A legfontosabb eltérés a többi iskolához képest, hogy ebben az intézményben nincs kifejezetten idegennyelv-oktatás, mivel az anyanyelv elsajátítása a fő cél, viszont van angol munkacsoport. A válaszoló kitért arra is, hogy a többségi iskolákban bevett gyakorlat a nyelvoktatás szempontjából, hogy csoportokban oktatnak, és a cél a nyelvrész fejlesztése. A választható nyelvek általában az angol, a spanyol és a francia.

Megkeresésünkre válaszolt a *Neue Schule* igazgatója is Wolfsburgból. Ebben az inkluzív iskolában az első négy évfolyamot a saját tempójuk szerint végzik a diákok (ami lehet három, négy, illetve öt év is), a lényeg az, hogy minden ismeretet elsajátítsanak, ami az ötödik évfolyamba lépéshez szükséges. Az általános iskolában nincsenek osztályzatok, csak szóbeli és írásbeli visszajelzés a tanuló teljesítményéről.

Az intézménytől kapott válaszban hangsúlyozták, hogy ez a haladási módszer sikeres, és teljes mértékben igazodik a speciális szükségletű gyermekek igényeihez, akik így nagyfokú függetlenséget tanulnak a tanórákon. Az iskolában ötödik évfolyamtól tanulják a diákok a spanyol, mint idegen nyelvet, de a speciális szükségletű gyermekektől ezt nem várják el, ők a spanyol nyelvórák ideje alatt német és matematika órákon vesznek részt, de továbbra is tanulják az angol nyelvet. Az intézmény válaszából kiderül, hogy használnak könyvet a nyelvoktatáshoz, de arra nem terjedt ki a válasz, hogy milyen típusú könyvet használnak, és van-e külön könyv a speciális szükségletű tanulók részére.

Svájcban tizenegy intézményt kerestünk meg és tízből kaptunk választ. A válaszoló intézmények közül hat speciális intézmény, kettő integráló intézmény és másik kettő bentlakásos nevelő intézmény volt. A speciális intézmények a következők: *Heilpädagogische Schule*, Rümlang; *Rafaelschule*, Zürich; *Heilpädagogische Schule*, Humlikon; *Sonderpädagogische*

Tagesschule für Wahrnehmungsförderung, Affoltern am Albis; *MEH (Mathilde Escher Heim) für Menschen mit Körperbehinderung*, Zürich. Az oktatott idegen nyelv mindegyik intézményben az angol.

A *Schule Friedheim* (Bubikon) bentlakásos intézmény vezetője részletes válaszokat adott. Hangsúlyozta, hogy Svájcban tartományonként változik a gyakorlat. A speciális igényű tanulók nem tanulnak két nyelvet, csak angolt, és azt is az egyéni szinthez igazodva. A cél, hogy az egyszerű kommunikációt megértésük, és elsajátítsák a hozzá kapcsolódó szókincset.

A bentlakásos nevelő intézetek Zürich tartományban találhatóak, éppen ezért tantervüket is a tartományi elváráshoz igazítják. Az intézmények célja, hogy a fiatalokat visszaintegrálják a többségi iskolákba. A többségi iskolákban két idegen nyelvet oktatnak, a harmadik osztálytól az angolt és az ötödik osztálytól a franciát, ezért a speciális intézményekben is ezeket tanulják a gyermekek. Mindkét nyelv oktatásához a hivatalos tananyagot használják.

Az integráló iskolák válaszaiból is az látszik, hogy törekednek a gyakorlati tudás átadására, mint ahogy egyik válaszadó, a *Gesamtschule Erlen* (Dielsdorf) vezetője is fogalmaz levelében:

„Minden gyermeknek van lehetősége idegennyelv-tanulására, így minden gyermeknek hetente van egy angol órája. A fiatalabbaknak kb. 20 perc, ők leginkább játszanak, így tanulják az első szavakat. (pl. Uno kártyával színeket és számokat tanulnak.) A harmadik osztálytól kezdve a hivatalos tananyagot tanítják, egyéni tanulási ütemben és továbbra is nagyon játékosan. A gyerekek általában a negyedik általános iskolai osztálytól kezdve tanulhatnak franciául, hivatalos tananyagokkal és játékosan is. Gyermekünk általában lelkesek és szívesen járnak az idegennyelv-órákra. A visszajelzések szerint gyermekünk örömeiket lelik a nyelvtanulásban és jó szóbeli készségeik vannak.” (*Gesamtschule Erlen*, Dielsdorf vezetője)

Egy másik integráló intézmény, a *Heilpädagogische Schule* (Rümlang) nyelvtanára az alábbi módon nyilatkozott a nyelvoktatás gyakorlatáról:

„Mivel az integrált gyermekeknek kognitív fejlődési lemaradásuk van (néhányuknak értelmi fogyatékoság), érdemes mérlegelni, hogy van-e értelme egyáltalán az idegennyelv-oktatásnak. Ezt a szülők a tanárokkal, gyógypedagógusokkal együtt döntenek el, az év eleji megbeszélésen. Gyakran előfordul, hogy a gyermekek idegen nyelvűek (külföldiek), és a német mellé (az első idegen nyelv), nem képesek másik nyelvet elsajátítani. Ehhez még hozzájárul, hogy dialektust használunk, mely kantononként is eltér a tiszta nyelvtől. Ez egy további akadály. Sok tanulónk úgynevezett light-os angolt kap a gyógypedagógustól, egész egyszerű szóbeli kifejezéseket tanulnak. Ehhez nincs tankönyv, hanem a gyógypedagógusok állítanak össze saját programot.” (Heilpädagogische Schule, Rümliang nyelvtanára)

Zürich tartományban (a többi tartományról nincs információnk, mert a válaszadók egyértelműen jelezték, hogy a többi tartomány gyakorlatáról nem tudnak nyilatkozni) bevett gyakorlat, hogy az integráltan oktatott kognitív sérült tanulók a hátrányuk miatt több segítséget kapnak (pl. többletidő a feladatokra), illetve az egyes tanórákon asszisztens áll a rendelkezésükre. A tanulási nehézség mértékétől függően a tananyagot a tanulóhoz illeszti a pedagógus. A válaszok alapján Svájc esetében is azt tapasztaltuk, hogy leginkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy a szókincset fejlesszék, és nem fektetnek nagy hangsúlyt az adott idegen nyelv nyelvtani szabályaira. A céljuk, hogy a sajátos nevelési igényű tanulók az integrált oktatás keretében kapják meg a szükséges segítséget.

Ausztriában a 2008/2009-es új tanterv értelmében minden sajátos nevelési igényű tanulónak biztosítanak heti egy angol nyelvórát, ami igény szerint heti egy tanórával növelhető. A speciális iskolákban harmadik osztálytól kötelező az angol nyelv tanítása (Meggyesné 2019: 45).

Az e-mail-es megkeresésünk során három osztrák iskolával sikerült felvonnunk a kapcsolatot. Az *Allgemeine Sonderschule*, Steyr (Ausztria) intézményvezetője válaszában arról ír, hogy az ország-

ban miként valósul meg az idegennyelv-oktatás. Ausztriában a tanulásban akadályozottak a következő lehetőségek közül választhatnak az idegennyelv-oktatás tekintetében: speciális iskola kiemelten speciális igényű gyermekek számára; speciális iskola nyelvi sérültek számára; bármely többségi iskola, amely rendelkezik „befogadó osztályokkal”. Az utóbbi intézményekben a fogyatékoság mértékétől függően a tanulókat speciális tantervek szerint tanítják, amelyeket a szakértői vélemény alapján állítanak össze. A nyelvkínálat nagyban függ az iskola szakterületétől és elhelyezkedésétől, de általában a következők közül lehet választani: angol, francia, latin, spanyol és olasz. Ezen nyelvek oktatása minden esetben igazodik az egyes tanulók kompetenciájához és a tanítás során alkalmazott eszközöket is ez határozza meg.

Egy másik integráló intézmény, az *Adalbert-Stifter-Schule* (Ried) tanára azt válaszolta, hogy intézményükben a különleges igényű tanulók számára nincs idegennyelv-oktatás. A válaszuk rövidsége miatt az ausztriai gyakorlatból annyit tudtunk meg, hogy nagyban befolyásolja a gyermek képessége azt, hogy tanul-e idegen nyelvet az adott intézményben.

Romániából két speciális iskolától kaptunk választ az idegennyelv-oktatásra vonatkozólag. Az egyik válaszoló intézmény, a *Scoala Speciala Ocland* (Hargita megye) tanárának válaszából kiderül, hogy az intézményben tanulnak idegen nyelvet a tanulók, de nincs hozzá tankönyvük. Arra a kérdésre, hogy milyen idegen nyelvet tanulnak a tanulók a következő választ kaptuk:

„A pedagógus dönti el, hogy melyik „modern” nyelvet tanítja. Elemiben a harmadik évfolyamtól heti egy órában, de nem kötelező módon, az ötödik-nyolcadik évfolyamon kötelező az idegen nyelv heti egy órában.” (Scoala Speciala Ocland, Hargita megye tanára)

Az iskola szegregált intézmény, de a válaszban kitértek arra is, hogy tízszer annyi gyermek tanul integráltan, mint szegregáltan, mert az állam 2016 óta napi díjat fizet az integráltan tanuló SNI diákok

szülei számára. Arra vonatkozóan nem kaptunk információt, hogy az integrált oktatáshoz szükséges feltételeket milyen mértékben biztosítja az állam.

Kolozsvárról a *Kozmutza Flóra Hallássérültek Speciális Iskolája* tanára a következőt válaszolta:

„Romániában a magyar anyanyelven tanuló enybe és középsúlyos értelmi fogyatékos osztályok/csoportok az első osztálytól tanulják a román nyelvet (ez idegen nyelvnek tekinthető, ha a gyerek nem származik vegyes házasságú családból). A jelenleg érvényben lévő kerettanterv szerint első-második osztályban heti egy-két órában, harmadik-negyedik osztályban heti két majd három óra, ötödik-nyolcadik heti három óra. Egyéb idegen nyelvet, általában az angolt csak az enybe értelmi fogyatékos osztályokban tanulnak a harmadik osztálytól kezdődően, heti egy órában. Tankönyvek nincsenek, mivel a tömegoktatásban használt tankönyvek anyagait adaptálják a tanulók igényeinek, képességeinek függvényében. Ha a tanulási zavarral küzdő gyerek integráltan tanul a tömegoktatásban, akkor természetesen az ott érvényes kerettanterv szerint a román és az angol/német nyelveket már óvodás korától tanulja. Iskolában heti három-négy-öt órában tanulja a románt már előkészítő osztálytól, második osztálytól első nyelvet (angol vagy német) minimum heti két óra, de négy is lehet, ötödik osztálytól a második nyelvet (német, angol vagy francia) heti két órában. Itt használnak tankönyveket.” (Kozmutza Flóra Hallássérültek Speciális Iskolája, Kolozsvár tanára)

A válaszokból az derül ki, hogy az erdélyi részen tanuló magyar anyanyelvű tanulók idegen nyelv tekintetében speciális helyzetben vannak, mivel a hivatalos nyelv számukra már eleve idegen nyelv, ahogy erre az egyik válaszadónk ki is tér. A válaszok alapján itt is egyértelmű az a törekvés, hogy a gyermekek képességei szerint tanítsák az idegen nyelvet.

A Moszkvai Pedagógiai Egyetem Gyógy- és Pedagógiai Intézetének munkatársa elmondta, hogy Oroszországban a fogyatékos típusa és mértéke határozza meg, milyen oktatásban vesz részt a gyermek. A látássérült, a tanulásban akadályozott és a beszéd-fogyatékos gyermekek tanulnak idegen

nyelvet, ám az értelmileg akadályozott, az autista és a serdülőkorú gyermekek, valamint a siket és hallássérült diákok nem tanulnak idegen nyelvet. Van azonban néhány iskola, ahol megpróbálják az idegen nyelvet, annak is elsősorban az írott változatát, bevezetni a siket és hallássérült tanulók számára.

A SNI tanulók főleg angol nyelvet tanulnak, többnyire az általános iskola második osztályától kezdve, ahogyan a többségi iskolások is. A súlyos beszéd-fogyatékossgal élő tanulók 5. osztályban kezdik a nyelvtanulást. A gyerekeknek hetente kétszer van nyelvórájuk. Az órákat angol nyelvtanár tartja, aki maga választja ki a tankönyvet is. Nincsenek a tanulásban akadályozott tanulók számára külön nyelvkönyvek. A nyelvtanár módosítja, egyszerűsíti a többségi tananyagot és a gyermekek igényeihez igazítja azt. Az angolórákon interaktív táblát, hallásértési anyagokat, a tanulást segítő eszközöket használnak. A nyelvtanárok tisztában vannak azzal, hogy nem várhatnak el a többségi iskolásokhoz hasonló eredményeket.

Lengyelországban a krakkói II. János Pál Pápa Egyetem egyik oktatójának segítségét kértük a helyzet feltáráshoz. A lengyel oktatási dokumentumok alapján az óvodában és az iskolákban is pszichológiai és pedagógiai segítséget kell nyújtani a gyermekeknek az egyéni fejlődési és nevelési-oktatási igényekhez illeszkedve. Az angoltanulás az általános iskola első osztályától kötelező, majd hetedik osztálytól második idegen nyelvet kezdenek tanulni (általában németet, spanyolt stb.). Az általános iskolában elsőől harmadik osztályig heti kettő, majd negyedik-nyolcadik osztályban heti három nyelvóra van az órarendben. A gyermekeket nyelvtanár tanítja, és ha szükséges, a SNI tanulónak segítőtje is lehet, aki többnyire gyógy-pedagógus. A nyelvtanításban nincsenek külön tankönyvek, a nyelvtanár átalakítja a tananyagot a gyermekek képességeihez igazodva. A tanórákon interaktív táblát, játékos feladatokat, képeket és internetes tartalmakat egyaránt használnak.

A Tallinni Egyetem Gyógy-pedagógiai Intézetének oktatóit kértük meg, hogy osszák meg velünk

az észtországi tudnivalókat. Ha egy SNI tanuló integrált oktatásban vesz részt, akkor egy vagy több tantárgyból egyéni fejlesztési tervet készítenek számára. A többségi iskolákban második osztálytól van nyelvoktatás, általában angolt tanulnak a gyermekek. Ötödik osztályban kezdik tanulni a második idegen nyelvet, ami lehet orosz, német, francia stb. A tanulásban akadályozott enyhe értelmi fogyatékos tanulók szegregált iskolákba vagy osztályokba járnak. Ezek a gyerekek ötödik osztályban kezdik a nyelvtanulást, heti két órában. A tanár többnyire angoltanár, de lehet gyógypedagógus is. A legjobb, ha a tanár angolul jól beszélő gyógypedagógus, mert a gyermekek igényeihez tudja igazítani a tananyagot. A gyerekek többnyire angolt tanulnak, de néhány iskolában orosz. A tapasztalataik azt mutatják, hogy az autista spektrum zavarral élő gyermekek gyakran nagyon jól beszélnek angolul, míg akadnak tanulók, akiknek az írott vagy beszélt észti nyelvvél is nehézségeik vannak. Mindezek alapján a differenciálás a nyelvórákon elengedhetetlen. Nehézséget jelent, hogy nincsenek tankönyvek, így a nyelvtanár a többségi tankönyvek anyagát igazítja a gyermekek igényeihez. Ezen kívül interaktív táblát, internet alapú feladatokat, használnak, szerepjátékokat játszanak.

Tallinnban működik az egyetlen iskola, ahol siket és vak gyermekek tanulnak. A hallássérült gyerekeknek 5. osztálytól a 11. osztály végéig van angolórájuk, heti három alkalommal. Az első nyelv számukra az észti, kezdetben a jelnyelvet használják. A látássérült tanulóknak 2. osztálytól heti egy, 3. osztályban heti kettő, 4.-8. osztályig heti három, 9. osztályban heti két, 10. osztályban (kiegészítő év) heti egy angolórájuk van. Az órákat angol nyelvtanár tartja.

Olaszország az egyik első európai ország, ahol a SNI tanulókat elkezdtek integráltan oktatni, nincsenek szegregált intézmények – tudtuk meg a Modena és Reggio Emilia Egyetem pedagógia szakos PhD-hallgatójától. A gyermek számára egyéni fejlesztési tervet készítenek a pedagógusok, melyben a gyermek számára elérhető célokat

tűznek ki. Korábban a gyermekek harmadik, ma már első osztálytól tanulnak idegen nyelvet, első sorban angolt. Az órákat nyelvtanári vagy általános iskolai tanári diplomával rendelkező tanár tartja. A magasabb osztályfok tanításához a nyelvtanári végzettség mellett pedagógiai és pszichológiai vizsga is szükséges. Az órákon a kötelezően előírt nyelvkönyvet használják, de a gyermekek szükségletéhez igazítják az anyagot és a feldolgozást, pl. digitális táblát, tabletet, számítógépet, felolvasó programot használnak. Szükség esetén gyógypedagógiai asszisztens segíti a gyermek munkáját. A tapasztalatok szerint kihívás a nyelvoktatás, épp ezért az olasz nyelv használata megengedett a nyelvórákon.

Összefoglalás

A külföldről érkezett válaszokat áttekintve úgy véljük, hogy az intézmények jellemzően nem a tankönyvi tudást akarják átadni, hanem a gyerekek képességeiből kiindulva olyan ismeretet szeretnének adni számukra az idegennyelv-oktatása során, amit alkalmazni tudnak, és mindezt játékos formában, tankönyvtől függetlenül próbálják közvetíteni; előtérbe kerül az élménypedagógia a nyelvórákon. A válaszokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ha az intézményben folyik idegennyelv-oktatás, akkor általában az angolt választják. Nagyon pozitív volt számunkra az a nézőpont az egyik svájci iskolában, hogy a pedagógus és a szülő közösen dönti el, hogy a gyermek tanuljon-e idegen nyelvet. A válaszadók kitértek a tanulásban akadályozott tanulók nyelvoktatásának nehézségeire és hasznosságára is. A válaszadók többször utaltak a pedagógus végzettségére, de ezzel kapcsolatban nincs egységes európai gyakorlat (nyelvtanár és/vagy gyógypedagógus végzettség szükséges).

Tanulmányunkat a tanulásban akadályozott tanulók nyelvtanulásának általános áttekintésével kezdtük. A nemzetközi kitekintés során jól látszott, hogy a legfontosabb minden esetben felmérni, hogy az egyéni sajátosságok milyen tartalmak elsajátítását teszik lehetővé. A válaszokból kiderült, hogy

azt is szem előtt kell tartani, hogy a gyermek jól érezze magát a tanórán, és gyakorlatba ágyazva közvetítsék számára a tanítási tartalmakat.

Irodalom

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.
Web: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> Letöltés: 2019.10.15.
- 32/2012. (X. 8.) EMMI rendelet a Sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. Web: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200032.EMM&txtreferer=A1100190.TV> Letöltés: 2019.10.15.
- 51/2012. (XII.21.) számú EMMI rendelet 11. melléklete Kerettantervek a sajátos nevelési igényű tanulókat oktató nevelési-oktatási intézmények számára- Kerettantervek az enyhén értelmi fogyatékos gyermekek számára (1-8. évfolyam)- Idegen nyelv. Web: http://kerettanterv.ofi.hu/11_melleklet_sni/enyhe/index_sni_enyhe.html Letöltés: 2019.10.15.
2013. évi LXII. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításáról Web: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300062.TV&txtreferer=99800026> Letöltés: 2019.10.15.
- 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról. Letöltés: 2019.10.15.
- Balla Árpád (2000). *A kerettantervek alkalmazása. Hogyan vizsgáljuk felül a pedagógiai programokat?* Oktatási Minisztérium, Budapest
- Mályusz Enikő, Mező Katalin (2017): Diszlexiával németül. *Különleges Bánásmód*, 3.(4.). 67–75. DOI [10.18458/KB.2017.4.67](https://doi.org/10.18458/KB.2017.4.67)
- Meggyesné Hosszu Tímea (2015). *A tanulásban akadályozott gyermekek idegen nyelv tanításának kérdései*. Szeged, Szegedi Tudomány Egyetem JGYPK Gyógypedagógus-képző Intézet.
- Meggyesné Hosszu Tímea (2017). Európai helyzetkép az enyhén értelmi fogyatékos tanulók idegen nyelv-oktatásáról. In Borsos É., Námesztovszki Zs., Németh F. (szerk.) *A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar 2017-es Tudományos Konferenciájának tanulmánygyűjteménye*: 322–337.
- Meggyesné Hosszu Tímea (2019): *Let's do it. Angol nyelvkönyv* 7. Budapest.
- Meggyesné Hosszu Tímea, Lesznyák Márta (2014) *Az idegen nyelvet tanító pedagógusok módszertani repertoárja a tanulásban akadályozott gyermekek iskoláiban*. Az előadás elhangzott: XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia 2014. november. 6-8. web: http://epa.oszk.hu/03100/03139/00034/pdf/EPA03139_modern_nyelvoktatas_2017_4_022-042.pdf Letöltve: 2019.10.01.
- Meggyesné Hosszu Tímea, Lesznyák Márta (2017): Az idegen nyelvet tanító pedagógusok módszertani repertoárja a tanulásban akadályozott gyermekek iskoláiban. *Modern Nyelvoktatás*. 23.(4.) 22-42.
- Tánczos Judit (2006). A kognitív folyamatok zavarainak hatása az idegen nyelv tanulására. *Iskolakultúra*, 11, 3–11.
- Tóth Zsuzsa (2015). Befolyásolja-e a szorongás a nyelvtanulás eredményességét? Idegen nyelvi szorongás, nyelvtudás és nyelvérzék összefüggéseinek vizsgálata angol szakos egyetemisták körében. *Modern Nyelvoktatás*. 1. 18-31.
- I1: KSH jelentés. web: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ovoda_mhely11.pdf
- I2: Meggyesné Hosszu Tímea (2019): *Enyhén értelmi fogyatékos tanulók idegen nyelv-tanulási motivációja az eltérő tantervű általános iskolák 8. osztályában* (PhD) értekezés. Kézirat. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23486/meggyesne-hosszu-timea-phd-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y>